

Офіційна церква і старообрядці на Катеринославщині у XVIII – на початку XX століть

Оксана Мірошниченко, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

У даній роботі висвітлені взаємовідносини старообрядницьких громад з офіційною церквою через інститути єдиновірства та місіонерства. Старообрядництво не являло собою монолітну групу з тотожними поглядами на характер взаємин із офіційною церквою. Певна його частина свідомо ізолювалась від структур, підпорядкованих Синоду, інші докладали зусиль для того, аби старообрядницьких священиків визнавали ієрархи панівної церкви. Результатом таких зусиль стало виникнення єдиновірства. Сутність єдиновір'я полягала у підпорядкуванні старообрядництва офіційній церкві у організаційному відношенні: призначення священиків, звіт перед єпархією тощо при збереженні основних правил старообрядницької служби – богослужіння проводилися священиками панівної церкви за старообрядницькими книгами. Разом з тим єдиновірство розцінювалось не стільки як остаточна мета, а як проміжний етап при переході від старообрядництва, яке не підтримувало зв'язків із офіційною церквою, до «панівної» віри. Кінцевим результатом єдиновір'я мало стати повне знищення старообрядництва. Проте правова неврегульованість нової політики царизму щодо старовірів, слабкість потуг офіційної церкви привели до того, що старообрядницькі громади не погодились на умови єдиновір'я. Разом з адміністративним тиском дещо зросла й активність офіційної церкви. Це проявилось у місіонерській діяльності. У цей час державні органи фактично взяли в свої руки справу організації місіонерської діяльності православних священиків. Єпархії краю не мали досвідчених місіонерів, тому їх запрошували з інших місць. Активну місіонерську роботу проводили, відвідуючи старовірські села, місцеві православні священники. До них також направляли спеціально навчених вчителів, які добре знали побут старовірів і вміли з ними вести приватні розмови. Становище старовірів у державі загалом та на Катеринославщині, зокрема, було невизначеним. Російський уряд вбачав у старообрядництві релігійну опозицію державній церкві. Відтак, старообрядці змушені були захищати свої релігійні переконання, духовні традиції, спосіб життя. Через постійні переслідування та гоніння з боку влади старовіри проживали закритими громадами. Так спосіб самозахисту зводив етнокультурні взаємини з місцевим населенням до мінімуму. Стосовно взаємин між офіційною церквою і старообрядцями, то вони коливалися від мирного співіснування до гострої нетерпимості. Місцеве ж українське населення зазвичай ставилося до старообрядців терпимо. Громади фактично існували ізолювано. Ідея самозбереження і визначала поведінку старообрядців стосовно українського православного оточення – старообрядці не робили спроб розширити коло своїх прихильників з різних причин, зокрема через побоювання втратити терпиме до себе ставлення. Відокремленість старовірів призвела до того, що гоніння, які застосовувались владою і церквою, метою яких було приєднання їх до панівної церкви, закінчилися безрезультатно. Попри застосування інститутів місіонерства та єдиновір'я, інших методів і підходів до викорінювання старообрядництва, старообрядці залишилися «не такими, як всі», зберегли свою самобутність та віру. Протягом зазначеного періоду викоренити розкол у православній церкві владі не вдалося.

Ключові слова: старообрядництво, офіційна церква, інститут місіонерства, церковний розкол, єдиновір'я

Official Church and Old Believers in Ekaterinoslav in the XVIII – early XX centuries

Oksana Miroshnychenko, Dnipro National University of Railway Transport named after academician V. Lazaryan

The purpose of article is to consider a priority the relationship Old Believer communities with the Established Church with the help of the same religion and missionary activities. The Old Believers don't

constitute a monolithic group with identical views on the nature of relations with the official church. The certain part of it was consciously isolated from the structures subordinate to the Synod, while others made efforts to ensure that the hierarchs of the ruling church recognize the Old Believer's priests. The result of such efforts was the emergence of consensus. The essence of consensus was to subordinate the Old Believers to the official church in an organizational sense: the appointment of priests, the reporting to the diocese, etc. while maintaining the basic rules of the Old Believer's service – church service was held by priests of the dominant church for Old Believer's books. At the same time, the unity of faith was regarded not so much as the final goal, but as an intermediate stage in the transition from the Old Believers, did not maintain ties with the official church, to the «prevailing» faith. The final result of the faith was to destroy the Old Believers completely. However, the legal unsettledness of the new policy of the royal authority regarding the Old Believers, the weak attempts of the official church led to the fact that the Old Believer's communities don't agree to the conditions of single-faith. Together with administrative pressure, the activity of the official church also increased slightly. This manifested itself in missionary work. Currently, state bodies have actually taken over the organization of the missionary activities of Orthodox's priests. The dioceses of our region don't have experienced missionaries, therefore they were invited from other places. Active missionary work was carried out, visiting the Old Believer's villages, local Orthodox's priests. Specially trained teachers were also sent to them, who knew well the life of the Old Believers and knew how to conduct private conversations with them.

The main reason for the emergence of communities was the vacant land, which were annex territory of the Russian Empire, which was necessary to settle. As is well known, Old Believer appeared after implemented church reform head up patriarch Nikon. Old Believers have has regarded as obnoxious communities of the Russian Empire from the beginning and during more one century. The government and lead church even fought them. Suppression, pursuit and duress was counterproductive, Old Believers continued to believe in their believing. Relations between Old Believers and the authorities were very tense and inconstant. There was thaw in relations communities from outside bureaucrats during two centuries. The authorities were not consistent in one's action in relation to Old Believers. Each of the leaders had their own plans and thought about Old Believers communities. However, not all wanted removed a dissension in the society by all sorts of ways. Old Believers had marginal position in the Ekaterinoslav region in particular, and in a State a whole. In general, the Russian Government used negative of Old Believers, although sometimes were positive changes to them. The government viewed communities as religious opposition State Church. Accordingly, the Old Believers made a stand for their religions opinions, spiritual traditions and manner of life. Nonstop pressure by the authorities, forced communities intercommunicated only with each other thus minimized ethnocultural relationship with locals. Speaking of relationship between church religions common- Established Church and Old-Orthodox Church, they could not had peaceful coexistence with each other, because reasons were significant degree by state political factors. On the other hand, Ukrainian people were usually treated Old Believers tolerantly. Communities existed actually in isolation. Old Believers did not show nothing influence on religion Ukrainians. They did not try to enlist Ukrainians people of different reasons, among them for fear of losing tolerantly attitude. In article described that apartness Old Believers has led to religious persecution, the purpose of which was inclusion them to the established church. All attempts ended without result. The Old Believers stayed «not like all the others», retained their national distinctness and faith, despite the fact that against them had used of the religion and missionary activities, other procedures and uprooting common faith. During this period, the efforts of authorities to supplant a dissension had failed.

Keywords: *reform, local governance, democracy, united territorial communities (communities), regionalization*

Официальная церковь и старообрядцы на Екатеринославщине в XVIII – начале XX веков

Оксана Мирошниченко, Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В.Лазаряна

В данной работе освещены взаимоотношения старообрядческих общин с официальной церковью через институты единоверия и миссионерства. Старообрядчество не представляло собой монолитную группу с тождественными взглядами на характер взаимоотношений с официальной церковью. Определенная его часть сознательно изолировалась от структур, подчиненных Синоду, другие прилагали усилия для того, чтобы старообрядческих священников признавали иерархи господствующей церкви. Результатом таких усилий стало появление единоверия. Сущность единоверия заключалась в подчинении старообрядчества официальной церкви в организационном отношении: назначение священников, отчет перед епархией и т.п. при сохранении основных правил старообрядческой службы – богослужения проводились священниками господствующей церкви по старообрядческим книгам. Вместе с тем единоверие расценивалось не столько как окончательная цель, а как промежуточный этап при переходе от старообрядчества, не поддерживавшего связей с официальной церковью, к «господствующей» вере. Конечным результатом единоверия должно было стать полное уничтожение старообрядчества. Однако правовая неурегулированность новой политики царской власти в отношении староверов, слабость потуг официальной церкви привели к тому, что старообрядческие общины не согласились на условия единоверия. Вместе с административным давлением несколько возросла и активность официальной церкви. Это проявилось в миссионерской деятельности. В настоящее время государственные органы фактически взяли в свои руки дело организации миссионерской деятельности православных священников. Епархии края не имели опытных миссионеров, поэтому их приглашали из других мест. Активную миссионерскую работу проводили, посещая староверческие села, местные православные священники. К ним также направляли специально обученных учителей, которые хорошо знали быт староверов и умели с ними вести частные разговоры. Положение староверов в государстве в целом и на Екатеринославщине, в частности, было неопределенным. Российское правительство видело в старообрядчестве религиозную оппозицию государственной церкви. Поэтому старообрядцы вынуждены были защищать свои религиозные убеждения, духовные традиции, образ жизни. Именно из-за постоянных гонений со стороны власти они жили закрытыми, отделенными общинами, что сводило этнокультурные взаимоотношения с местным населением к минимуму. Что касается отношений между двумя религиозно-церковными лагерями – официально православным и древлеправославным, то они колебались от более или менее мирного сосуществования к острой нетерпимости, провоцирующейся в значительной степени государственно-политическими факторами. Зато местное украинское население обычно относилось к старообрядцам терпимо. Общины фактически существовали изолированно. Соображения самосохранения определяли религиозное поведение старообрядцев в отношении украинского православного окружения – старообрядцы не пытались расширить круг своих сторонников за счет украинских неопитов по разным причинам, в том числе из-за опасений потерять терпимое к себе отношение. Как показано в статье, обособленность староверов привела к тому, что гонения на сторонников древней веры, целью которых было присоединение их к господствующей церкви, закончились безрезультатно. Несмотря на применение институтов миссионерства и единоверия, других методов и подходов к искоренению старообрядчества, старообрядцы остались «не такими, как все», сохранили свою самобытность и веру. В течение указанного периода искоренить раскол в православной церкви власти не удавалось.

Ключевые слова: старообрядчество, официальная церковь, институт миссионерства, церковный раскол, единоверие

Актуальність проблеми.

Із проголошенням Україною незалежності 1991 р., неможливо розглядати історію українців та представників інших національностей, що здавна проживали на цій території, без гармонізації міжнаціональних, міжкультурних та міжрелігійних відносин. У зв'язку

з останніми політичними подіями в нашій державі питання релігії та церкви стали край актуальними.

З прийняттям християнства за грецьким обрядом ще в X ст. і до XVII ст. російська православна церква перебувала у відносному спокої та мирі. Реформи, запропоновані патріархом

Никоном, які потім були втілені в реальність, призвели до розколу церкви. Це спричинило появу найбільшого в історії суспільно-релігійного руху – «древлеправославних» християн (як вони себе самі називали), або старовірів, розкольників (так вони фігурують в офіційних документах аж до початку XX ст.). У наш час досить актуальними є проблеми віротерпимості та єдності православної церкви. Досвід взаємовідносин панівної церкви зі старообрядництвом дає можливість уникнути помилок при виробленні курсу державної політики та релігійних принципів. Суспільно-політичні зміни, які відбулися в XVII ст. у Московському царстві, залишили глибокий слід не лише в російській історії, а й наклали відбиток на життя сусідніх і не тільки держав. Адже ті старообрядці, які не змогли лишитися в своїй країні, змушені були шукати прихисток в інших. Патріарх Никон у 1653–1660 рр. провів реформу церкви з метою усунення розбіжностей між московським та грецьким православними обрядами. Сутність офіційної реформи полягала у встановленні уніфікації в богослужбових чинах. Об'єднана російська церква, не мала єдиного богослужбового чину і різнилася в цьому, на що постійно вказували і Никону, і його попередникам східні патріархи. У єдиної церкви повинен був бути єдиний культ. Ключова проблема полягала в тому, що грецька церква, як і константинопольська, весь час модернізувались та змінювались, а російська була закритою, не спроможною до змін не одне століття. Це зумовлено і територіальною віддаленістю Москви від інших релігійних центрів, і небажанням щось змінювати в системі богослужіння самими церковними діячами. Саме з цим і пов'язані наступні події: церковний собор 1666–1667 рр., відмова від нововведень, які запропонував Никон. І як наслідок розкол суспільства на прихильників нової та старої віри, примирення якого, на жаль, досі не відбулося.

На сьогодні актуальною залишається проблема віротерпимості, єдності православної церкви та її порозуміння із старообрядцями. Тому у цій статті хочемо прослідкувати взаємини офіційної церкви та старообрядницьких громад XVIII – початку XX ст. через запровадження інститутів єдиновір'я та місіонерства.

Розробленість наукової проблеми в літературі. Проблема старообрядництва цікавила вчених уже в XIX ст. Одним із перших дослідників старообрядництва серед українських науковців став видатний історик М. І. Костомаров.

Він називав старообрядницький рух «великим явищем народного прогресу та суспільної думки» [11]. Особливу увагу вивченню старообрядництва приділяють вчені незалежної України. Торкається проблеми відносин у своїх роботах між офіційною церквою та старообрядцями Ю. В. Волошин. Науковець вказує, що погіршення взаємовідносин місцевої влади зі старовірами відбулося після 1714 р., коли за наказом Петра I здійснено перепис старовірів [3]. Ґрунтовне дослідження історії старообрядництва у вітчизняній науці знайшло своє відображення у роботах С. В. Таранця. Автор досліджує взаємостосунки старовірів з державою та іншими релігіями, соціальну структуру старообрядництва, вивчає найвідоміші центри їх віри [23]. До питань навернення до єдиновірства на матеріалах Лівобережної України звертається С. О. Голдіна. Дослідниця вказує на цей механізм як один із засобів боротьби з розколом [7]. Також серед дослідників із цієї проблематики варто назвати І. І. Лимана. Він розглядає взаємини влади із старообрядницькими громадами, також звертається до питання місіонерства [12]. І. О. Єрмакова аналізує особливості запровадження єдиновірства у межах Херсонської губернії у 1840–1860-х рр. Розглядає, як ставились старообрядці до запроваджених заходів, та ступінь результативності проти розкольницької політики, яку здійснювала офіційна церква [8]. Розглядаючи інститут місіонерства, А. Н. Федорова наголошувала, що основне завдання місіонерів полягало не в боротьбі з наявними «розкольниками», а у недопущенні розповсюдження старообрядницьких поглядів серед місцевого православного населення [24].

Проте комплексне дослідження, присвячене старообрядництву Катеринославщини, відсутнє. Не висвітлена в літературі й місіонерська діяльність краю, особливості впровадження та реакція самих старовірів на дії офіційної церкви.

Мета статті – проаналізувати політику російської влади щодо запровадження єдиновірства, висвітлити місіонерську діяльність державної церкви щодо старовірів, визначити особливості цієї діяльності на Катеринославщині.

Виклад основних положень

Старообрядництво зародилося в Московській державі в середині XVII ст. Старообрядці або старовіри з'являються після реформи церкви, яку провів патріарх Никон у середині XVII ст. Із моменту появи та протягом ще кількох століть старообрядці виявлялися «неугодною»

масою населення в Російській імперії. З ними активно вела боротьбу і влада, і панівна церква. Однак утиски, катування, ув'язнення не давали очікуваних результатів: старообрядці продовжували сповідувати стару віру, хоча багатьом з них довелося змінити місце свого проживання. Прибічники древлеправослав'я тікали на окраїни держави, за кордон, де б їх не знайшла «карна рука» правосуддя.

Самостійного розвитку (поза офіційною церквою) старообрядництво набуло після собору Руської православної церкви (РПЦ) 1666–1667 рр. Цей собор закріпив розкол, засудив усіх супротивників Никона («поборників духовного благочестя») і його самого. Лише у 1971 р. РПЦ зняла прокляття із старообрядців, накладені на них ще в XVII ст. Слід зазначити, що старообрядництво – нехарактерне явище для України. Вже до середини XVII ст. церква на українських землях пройшла не одне випробування. Це і заборона митрополії, і Берестейська унія, ухвалення якої призвело до появи греко-католиків, і відновлення православної ієрархії у Київській митрополії. Тому зародження та розвиток наступних подій у XVII ст. могли здійснитися лише в російській церкві, для якої релігійний обряд, форми релігійного життя набували величезного значення і часто переважали над його суттю. Будь-які зміни обряду наштовхувалися на великий опір значної частини кліру та мирян. Українці ж, зважаючи на особливості українського православ'я, що сформувалися у Київській митрополії (європейськість, толерантність тощо), не абсолютизували обряд, а й інколи запозичували дещо із католицизму та протестантизму. Навіть географічно старообрядництво розвивалося на українських землях, територіально близьких до Росії. Тому розкол на українських теренах на перших порах був суто російським явищем і зумів укріпитися тут завдяки відходу православ'я в Україні від традицій українського православ'я та перетворенню церкви на елемент державно-бюрократичної системи. Це штовхало багатьох прихожан православної церкви до рядів старообрядців чи духовних християн.

Варто відзначити, що на Заході секти виникали на хвилі боротьби за оновлення віри та обряду, а російський же розкол сформувався на базі збереження старого в церкві (не менш важливим у цьому був також і політичний чинник — старообрядництво підтримали сили, які виступали проти централізації церкви і держави). Проте не можна розглядати розкол як лише реакційне

явище. Старообрядництво виступало на перших порах як реакційний рух, потім перетворилося на фактор, який сприяв очищенню православної церкви та гальмував її надмірну централізацію й одержавлення. Власне саме це й стало притягальним моментом для православних України, котрі підтримали старообрядницький рух [10, с. 206].

Хоча старообрядництво – явище цілком російське, воно відбилосся в історії православної церкви на українських землях. У міру того, як у Московському царстві політика роз'яснень, умовлянь, викривань щодо прихильників «древлеправославної» православної церкви виявляла свою безрезультатність і змінювалася політикою переслідувань, гонінь і репресій з боку держави та Синоду, поширилась і міграція старообрядців-утікачів на окраїни держави [9, с. 135]. Починаючи з середини XVIII ст. території Півдня України швидко обживалися втікачами з усіх куточків Російської імперії та країн Європи, що призвело тут до великого скупчення старообрядницького елемента на теренах держави.

Зокрема, перша хвиля переселення старообрядців-розкольників на Катеринославщину відбулася в 1760–1763 рр. із Стародубщини та околиць Єлисаветграду, друга – у 1772–1773 рр. з Польщі та Молдавії за сприяння графа П. О. Румянцева (2370 осіб), третя – у 1785–1786 рр. за сприяння князя Г. О. Потьомкіна, четверта вже після 1803 р., за А. Скальковським, – «вже найбільш заскнілих бузувірів молокан і духовборів», пилюпонів та ін. [22, с. 54].

З одного боку, уряд країни підтримував віротерпимість на цій території, закликаючи переселятися сюди старообрядців та чужорідний елемент, з іншого – православне духовенство, чітко виконуючи постанови Святого Синоду та вказівки місцевого архієрея, намагалося якнайкраще виконувати свою місіонерську діяльність щодо навернення неправославних до істинної віри.

Російська влада видала цілу низку законодавчих актів, які змушували старообрядців йти на зближення з православною церквою. Держава створювала за допомогою законів, постанов та циркулярів такі умови для старообрядців, які позбавляли їх можливості реалізувати свої духовні і соціальні потреби. Їм заборонялось ремонтувати чи будувати церкви або інші молитовні споруди, мати священників для здійснення богослужінь, записуватись до міських товариств чи купецтва, обіймати громадські посади. Уряд свідомо розраховував, що ці заходи принесуть

очікувані позитивні результати.

Німецький барон, економіст і юрист, дослідник аграрних відносин у Пруссії та Росії Август Людвіг Гакстгаузен у 1843 р. з дозволу Миколи I здійснив подорож землями Російської імперії: побував у містах сучасної Росії – Вологді, Великому Устюзі; та Україні – у Харківській, Катеринославській, Херсонській, Подільській, Волинській, Київській та Чернігівській губерніях, а також в Криму та Одесі. Гакстгаузен зазначав, що вже Петро I припинив переслідування власне старовірів (їх зовсім несправедливо називають єретиками). Коли відкрилося, що вони сильно були замішані в стрілецькому бунті, він обклав їх подвійними податками, але надалі це було скасовано. Починаючи з Катерини II, панівна церква намагалася всиновити їх. Уряди Олександра I і Миколи дуже клопотали лагідними заходами, щоб з'єднати їх з церквою. Їм постійно робили поступки в головному: усі відмінності в їх богослужінні та обрядах аж ніяк не називалися єретичними; старовірам урочисто було оголошено дозвіл зберегти свої обряди; їм дали назву єдиновірців; від них вимагали лише одного – щоб священники їх висвячувалися православними архієреями, причому саме посвячення має бути здійснено за їх старими обрядами, і уряд обіцяв не втручатися у виховання і освіту їх духовенства.

Проте успіх був незначний. Лише поодинокі села були цими заходами приєднані до православ'я, та й ті тримаються, по можливості, на віддалі від нього. Парафіяни з недовірою дивляться на єдиновірських попів і побоюються згубного на них впливу архієреїв. Більшість старовірів обходиться біглими попами, т. з. попами державної церкви, відчуженими від посади внаслідок злочину, або які перейшли до них за гроші, часто дуже великі [6, с. 137].

Старообрядців намагалися привернути до офіційної православної церкви через єдиновір'я. Його принципи розробили у кінці XVII ст., а на початку XIX ст. правила єдиновір'я затвердила вища церковна влада та уряд. Сутність єдиновір'я полягала у підпорядкуванні старообрядництва офіційній церкві в організаційному відношенні (призначення священників, звіт перед єпархією тощо) при збереженні основних правил старообрядницької служби (наприклад, богослужіння проводилися священниками панівної церкви за старообрядницькими книгами) [2, с. 267].

Уперше про це заговорили старообрядці сло-

боди Знаменка Єлисаветградського повіту. На звернення старовірів до архієпископа Євгенія (Булгаріса) з проханням дозволити побудувати церкву, обрати священника з власного середовища та використовувати стародруки він начебто погодився. Однак поставив старовірам вимоги, щоб вони зреклися розколу й перейшли до офіційного православ'я. Старообрядці на це не зважились і справа затягнулася. Перша спроба прийти до єдиновір'я нічим так і не завершилася [4, с. 26].

Ситуація докорінно змінюється за кілька років. 6 серпня 1779 р. місце архієпископа Булгаріса посів архієпископ словенський Никифор (Феотокіс). Старообрядці тієї ж слободи Знаменка звернулися і до нього з тим самим проханням, як і до його попередника. Проте цього разу вони «від всієї душі та серця відрікались від розкольницьких напрямків та визнавали грецьку церкву істинною. Всі її догмати, таїнства та обряди – згідно слова Божого, переказів святих апостолів та семи вселенських соборів, а ті які знаходились поза греко-російською церквою – помилковими. Також старовіри просили архієпископа зберегти старі обряди та книги “заради німечинних і недостатньо розважливих”» [21, с. 155].

Таким чином, єдиновір'я не стало тим об'єднуючим фактором офіційної церкви та старообрядців. Релігійні перетворення були трансформовані у напрямку старообрядці – православні (єдиновірці), які, хоч і не мали масового характеру, але поклали початок поширенню єдиновір'я в краї.

Одним із перших, хто зайнявся поширенням єдиновір'я в нашому краї, став архієпископ Никифор, який керував єпархією з 6 серпня 1779 р. до 9 вересня 1786 р., у миру граф Феотокіс Микола Степанович (1731–1800 рр.). Він був греком за походженням з о. Корфу. Вивчав в Італії математику, експериментальну фізику і астрономію, прийняв постриг у 1748 р. у храмі Афона. У 1757–1765 рр. він викладав у гімназії Корфу. На запрошення молдавського володаря Григорія Гіки був ректором та викладачем гімназії в Яссах. Також побував у Палестині та Єгипті. З 1776 р. був призначений ректором Полтавського духовного училища. 16 серпня 1779 р. відбулося посвячення Никифора Феотокіса у сан архієпископа. Його резиденцією став Полтавський монастир. І вже у 1780 р. єпископ Никифор прибуває до старообрядців Єлисаветграду. Пропонував їм освятити каплиці, готовий був затвердити обраних ними священників. Проте вони

відмовилися. 16 липня 1780 р. Никифор написав «Послання старообрядцям», де описав початок Розколу в 1660 р. у Сибіру Йосифом Істоміним, вказав на проповідників Якова Летіхіна, київського монаха Мартина, «пророка Аммоса». Феотокіс видав «Ответы на вопросы старообрядцев бахмутских и астраханских» (Москва, 1800 р.).

Продовжив справу попередника капітан Генерального штабу Росії В. Павлович, який доповідав у 1860 р. після обстеження Бахмутського та Слов'яносербського повітів, що «старообрядці проживають переважно у Слав'яносербському повіті, у селищах Городище та Оріхів. Усього старообрядців налічувалось 4965 душ обох статей. Упертість старообрядців, незмінність їх правил та обрядів, відмінний устрій та характер кожної з розкольницьких сект, став причиною того, що до цих пір всі вони, не дивлячись на всі зусилля влади, так і не повернулися до офіційної православної церкви. Їх невігластво виявлялося в усьому. Так як вони вже тривалий час переслідувались владою, старообрядці не можуть поширювати свої помилкові правила на інших жителів, а тільки між собою складають одне тісне нерозривне братство, яке твердо чинить опір введенню православ'я» [1, с. 134].

Так у 1869 р. при Синоді для боротьби зі старообрядництвом запровадили інститут місіонерства. Його відділення поступово були відкриті по всій країні. Для того щоб привернути старообрядців на бік офіційної православної церкви, з ними проводили бесіди, в яких вказували на хибність старообрядництва: вказували на гріховність їх вчення, ставили під сумнів «істинність канонів» тощо.

Територія Катеринославської губернії знаходилась на перетині економічних, культурних, релігійних зв'язків. Цей регіон був заселений різними народами, які мали свої релігійні вірування та культурні традиції. Саме тому, щоб заспокоїти край, влада хотіла уніфікувати старовірів та залучити їх до єдиної православної церкви. Одним із заходів такого залучення старообрядницьких громад до православ'я став інститут місіонерства. Серед методів і різноманітні проповіді, обіцянки урівняти в правах старообрядницьких священників із православними, надати громадам автономії у церковних справах, дати дозвіл на будівництво церков. Ці методи всіляко застосовувались для досягнення мети, поставленої Св. Синодом.

На Катеринославщині у 1881 р. мешкало 7656 розкольників [5, с. 42]. Бахмутський повіт у 1882 р. налічував 287 старообрядців, а вже у 1884 р.

налічувалось 185 розкольників – 3-тя чисельність у губернії [13, с. 82].

Уже 1887 р. у Катеринославській губернії налічувалось 6,9 тис. розкольників. Зменшення кількості старовірів протягом 6 років пов'язане саме з діяльністю місіонерів на території губернії, які активно залучали старовірів до православних християн. У Звіті царю губернатор відзначав їх особливу «відданість давньописаним іконам, стародрукованим книгам та обрядам предків розкольників». Серед старовірів внаслідок кропіткої роботи місіонерів прийняли православ'я 70 осіб [14, с. 62].

Проте успіх був нетривалий. Уже за 7 років (1894 р.) розкольників у губернії було вже 11,6 тис. Таким чином, зростання старовірів за рік відбулося на 3,3 тис. чоловік. Зокрема, безпопівців налічувалось 10,8 тис. осіб. У Бахмутському повіті було зареєстровано 26 безпопівців. Залучених до православ'я у губернії – 33 старовіра. Чисельність розкольників зменшилася на 1895 р. у губернії на 2208 осіб. Безпопівців у Бахмутському повіті налічувалося 62 [15, с. 83].

Катеринославська єпархія активно боролася зі старообрядцями у Бахмутському та Слов'яносербському повітах. Активними ієрархами-місіонерами стали вихідці з Бахмутського повіту О. Дородніцин та Д. Баженов. У губернії одночасно активно діяло близько 30 місіонерських комітетів.

Олексій Дородніцин (Амнеподист Якович) народився 2 листопада 1859 р. в сім'ї дядька села Успенське Слов'яносербського повіту. Закінчив, скоріше за все, Бахмутське духовне училище. Середню богословську освіту отримав у Катеринославській Духовній семінарії, а вищу вже у Московській Духовній Академії. У 1892–1894 рр. єпископ Августин призначив служити помічником доглядача Бахмутського духовного училища [16, с. 58]. У 1900 р. Дородніцин написав роботи «Хроніка єпархіальної місії», «Про таїнство причащення (досвід опікування протиштундиста)» [17, с. 48]. У вересні 1901 р. о. Анемподист посів місце викладача богослов'я та історії в одній з місцевих сект у Чернігівській духовній семінарії. Адже саме в Чернігові знаходилася одна з найчисленніших громад старовірів (Стародубщина). У Харківському кафедральному соборі 30 травня 1904 р. була здійснена хіротонія (висвячення) архімандрита Олексія в єпископа Сумського, вікарія Харківської єпархії. Також Дородніцин написав численні роботи з богослов'я та історії розколу.

Голіцинівський Місіонерський комітет Бахмутського повіту в складі голови священника М.

Іваницького, за участі священників Захарія Філіпова, Павла Коробчанського, Миколи Явецького 12 січня 1899 р. провели диспут з 17 розкольниками у присутності православних мешканців селищ Скотоватого, Орловки, Ново-Бахмутівки, Ново-Ясинуватого. На всі питання священників сектанти відповідали незгодою. Дуже агресивно вели себе представники старообрядців такі, як Яловий та Чухно. На всі закиди вони відповідали: «Чого ви до нас чіпляєтесь?» [18, с. 52].

Центром розколу за чисельністю, ворожістю до православної церкви було с. Городище Слов'яносербського повіту. Сюди приїжджали видатні проповідники – К. Перетрухін та московський владика старообрядців єпископ Іоан Картухін. Серед городищенських розкольників розгорілась полеміка, вони розділилися на 2 ворожі табори та 3 приходи. В Успенському приході Картухін спробував помирити попа Карпа Фотєєва та диякона Тихона Глазунцова, перевів останнього у ієреї Шуйська. Але примирення не відбулося. Глазунцов не погодився і хотів прибрати Фатєєва. Карпа не пускали до молитовного будинку. У Покровській церкві правила попи Матвій та його син Карп Григор'єви. Матвій не дозволяв обговорювати мораль попів, а єпископ Михайло надіслав для того, щоб владнати непорозуміння, Петра Потьомкіна. Останній був молодією енергійною людиною і залучив 250 прихожан, влаштував молитовний будинок у житловому приміщенні. Потьомкін не дозволяв вживати вино і горілку, порушників відлучав від церкви. Проте жителі Городища продовжували зловживати алкоголем і за 2 роки Потьомкін вимушений був залишити село [19, с. 82]. 5 вересня 1899 р. священник с. Городище Сергій Шалкинський провів у приміщенні земської школи бесіду з розкольниками про виправлення невідповідностей у церковних книжках. Старообрядців цікавили питання про відношення до Реформації, католицизму, до сучасного протестантства. На території повіту набув розповсюдження «інститут книгоносіїв» [20, с. 474].

Таким чином, інститут місіонерства не мав великого успіху серед древлеправославних християн. Це зумовлене низкою причин, а саме соціальною відособленістю старообрядницьких громад, їх економічною самостійністю, пам'яттю попередніх поколінь, адже починаючи з XVII ст. хранителі «древнього благочестя» піддавалися утискам та гонінням і це змусило старовірів з насторогою та страхом дивитися на будь-які дії влади.

Місцеве українське населення на відміну від офіційної церкви ставилося до старообрядців терпимо. Старообрядницькі громади фактично існували ізольовано, склалися місцевої адміністрації, винятково з росіян-переселенців. Для них відокремленість від українського оточення мала принциповий характер і була гарантом збереження релігійних переконань, способу життя, обрядів тощо. У такий спосіб вони намагалися протистояти глобалізації та повній асиміляції, шукали шляхи для збереження самоідентифікації та розвитку власної культури. Міркування про самозбереження й визначали релігійну поведінку старообрядців стосовно православного оточення: вони не робили спроб розширити коло своїх прихильників за рахунок українських неофітів. Причини були різні, зокрема через побоювання втратити терпиме до себе ставлення [10, с. 207].

Звичайно, незважаючи на ізольованість старовірських громад, були і певні взаємовідносини між старообрядцями та місцевим населенням. Проживаючи довгий час на одних територіях, вони не могли не впливати один на одного. Сприятливою обставиною для цього було те, що старовіри оселялися не лише в окремих слободах, а й серед православного населення. Особливо це стосується міст, які завжди були, є і будуть полікультурними утвореннями з великим відсотком міжетнічних та міжконфесійних взаємин [12, с. 60].

Висновки.

Таким чином, незважаючи на зусилля Російського уряду і офіційної церкви, старообрядництво залишалося на своїх позиціях. Ні пропаганда єдиновірства, ні активна місіонерська діяльність православного духовенства не переконали старообрядців у хибності їх вчення та в необхідності приєднання до офіційної церкви. Старообрядці продовжували сповідувати віру своїх дідів-прадідів і твердо вірити в свою правоту. Умов, які підтримували старообрядництво, було декілька: сила звички; фанатична замкнутість общин; взаємодопомога та підтримка старообрядцями один одного в життєвих потребах. Були лише поодинокі випадки переходу із старообрядництва до єдиновір'я. Більше того – діяльність місіонерів тільки згуртовувала старообрядницькі общини. Старовіри і досі з острахом та побоюваннями за своє життя і благополуччя відносяться до дій церкви та влади щодо них. Репресії та утиски, які до них застосовувались не одне століття, не могли не залишити величезний шрам на колективній свідомості старообрядців.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Беднов В. Краткое историческое известие о Славенской епархии, ныне именуемой Екатеринославской, ее архиереями и семинарии. Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (ЛЕУАК). Екатеринослав, 1909. Вып.5. С.133–156.
2. Бонч-Бруевич В. Д. Сектанство и старообрядчество в первой половине XIX века. Избранные сочинения. В 3-х т. Т.1. Москва : Изд-во АН СССР, 1959. С.265–307.
3. Волошин Ю. В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII столітті: історико-демографічний аспект. Полтава : АСМІ, 2005. 312 с.
4. Греков В. Начало единоверия в русской церкви, положенное Преосв. Никифором Феотоки в слободе Знаменке, бывшего Екатеринославского наместничества. Екатеринославския епархиальныя ведомости. Отдел неофициальный. 1895. № 6.
5. Гавриил (Розанов). Продолжение очерка истории о Новороссийском крае. Период с 1787 по 1837-й год. Тверь : в типографии Губернского Правления, 1857. 111 с.
6. Гакстгаузен Август фон. Исследования внутренних отношений народной жизни и в особенности сельских учреждений России. Т. 1. Москва : Тип. А. Н. Мамонтова и К°, 1870. XXII, 490 с.
7. Голдіна С. О. Єдиновірство як засіб боротьби влади зі старообрядництвом у 40-60-ті роки XIX століття (на матеріалах Лівобережної України). Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя : Просвіта, 2004. Вип. 18. С. 51–55.
8. Єрмакова І. О Особливості запровадження єдиновірства у 40-60 рр. XIX століття (на матеріалах Херсонської губернії). Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер. : Історичні науки. 2013. Вип. 3.35. С. 93–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmd_u_2013_3.35_14.
9. Історія релігії в Україні: У 10 т. Т. 3: Православ'я в Україні ; за ред. А. Колодного, В. Климова. Київ, 1999. 560 с.
10. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовикта ін. ; заред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ : Т-во «Знання», 1999. 735 с.
11. Костомаров Н. И. История раскола у раскольников II Раскол: исторические монографии и исследования. Смоленск, 1994. С. 210–310.
12. Лиман І. І. Парафіяльне духовенство і єпархіальне керівництво півдня України в ставленні до старообрядців (остання чверть XVIII - перша чверть XIX ст.). Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 6. Київ, 2001.
13. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Екатеринославская губерния / составил Генерального Штаба капитан В. Павлович. Санкт-Петербург, 1862.
14. Обзор Екатеринославской губернии за 1881. Екатеринослав, 1881.
15. Обзор Екатеринославской губернии за 1882. Екатеринослав, 1882.
16. Обзор Екатеринославской губернии за 1884. Екатеринослав, 1884.
17. Обзор Екатеринославской губернии за 1883. Екатеринослав, 1883.
18. Обзор Екатеринославской губернии за 1887. Екатеринослав, 1887.
19. Обзор Екатеринославской губернии за 1895. Екатеринослав, 1895.
20. Покровский И. М. Русские епархии в XVI - XIX вв. Их открытие, состав пределы. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. Т. 2. (XVIII в.). Казань : Центр. тип., 1913. 892 с.
21. Овсянников Е. Краткий исторический очерк единоверия (По поводу истекающего столетия со дня его учреждения). Екатеринославския епархиальныя ведомости. Отдел неофициальный. 1900. № 28.
22. Савельев Е. Племенной и общественный состав казачества. Исторические наброски. Новочеркасск. Донские областные ведомости. 1913. № 125.
23. Таранец С. В. Старообрядчество в Российской империи (конец XVII - начало XX века). Т. 1. Взаимоотношения старообрядческих сообществ с государством и официальной Церковью. Киев, 2012. 702 с.
24. Федорова А. І. Інститут місіонерства та старообрядці Подунав'я. Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія. Вип. 1. Одеса : Астропринт, 2003. С.67–73.

REFERENCES

1. Bednov, V. (1909). Kratkoe istorycheskoe izvestie o Slavenskoj eparkhii, nyne imenuemoi Ekaterynoslavskoi, ee arkhieriami i semynarii [Brief historical news about the Slavonic diocese, now called the Ekaterinoslav, its bishops and the seminary]. Letopis Ekaterynoslavskoi uchenoi arkhivnoi komysyuy (LEUAK) – Chronicle of the Ekaterinoslav Scientific Archival Commission (LEUAC), 5, 133–156. Ekaterinoslav [in Russian].
2. Bonch-Bruevych, V. D. (1959). Sektantstvo y staroobryadchestvo v pervoi polovyne XIX veka [Sectarianism and Old Believers in the first half of the nineteenth century]. Yzbrannyye sochinenyuya – Selected Works. (Vol. 1), (pp. 265–307). Moskva: Izd-vo AN SSSR [in Russian].

3. Voloshyn, Yu. V. (2005). Rozkolnytski slobody na terytorii Pivnichnoi Hetmanshchyny u XVIII stolitti: istoryko - demografichniy aspekt [The schismatic settlements on the territory of the Northern Hetmanate in the XIII century: historical and demographic aspect]. Poltava: ASMI [in Ukrainian].
4. Hrekov, V. (1895). Nachalo edynoveriia v russkoi tserkvi, polozhennoe Preosv. Nikiforom Feotoki v slobode Znamenke, byvshaho Ekaterinoslavskago namestnychestva [The Beginning of Confidence in the Russian Church, laid by Rev. Nikifor Feotoki in the village of Znamenka, former Yekaterinoslav governorate]. Ekaterinoslavskie eparkhialnye vedomosti. Otdel neofytsyalnyi – Yekaterinoslav diocesan statements. The department is unofficial, 6 [in Russian].
5. Havriil (Rozanov). (1857). Prodolzhenie ocherka istorii o Novorossyiskom krae. Period s 1787 po 1837-y hod [Continuation of the story about the Novorossiysk Territory. The period from 1787 to 1837]. Tver: v typografii Hubernskoho Pravleniia [in Russian].
6. Haksthauzen, Avhust fon. (1870). Issledovaniia inutrennykh otnoshenii narodnoi zhizni i v osobennosti selskikh uchrezhdenii Rossii [Studies of the internal relations of folk life, and especially rural Russian institutions]. (Vol. 1). Moskva: Typ. A. N. Mamontova y K^o [in Russian].
7. Holdina, S. O. (2004). Yedynovirstvo yak zasib borotby vlady zi staroobriadnytstvom u 40-60-ti roky XIX stolittia (na materialakh Livoberezhnoi Ukrainy) [Edinology as a rule to overcome the Old Believers at the 40-60th rock of the 19th century (on the materials of the Liberated Ukraine)]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnogo universytetu – Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhya National University, 18, 51–55. Zaporizhzhia: Prosvita [in Ukrainian].
8. Ermakova, I. O. (2013). Osoblyvosti zaprovadzhennia yedynovirstva u 40 - 60 rr. XIX stolittia (na materialakh Khersonskoi hubernii) [Features of the introduction of monotheism in the 40-60's of the XIX century (based on materials of the Kherson province)]. Naukovi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Ser. : Istorychni nauky – Scientific herald of VNO Nikolaev National University Sukhomlynsky Series: Historical Sciences, 3.35, 93–98. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdu_2013_3.35_14.
9. Kolodnyi, A., & Klymov, V. (Eds.). (1999). Istoriiia religii v Ukraini: U 10 t. [History of Religion in Ukraine: In Vol. 10]. (Vol. 3). Kyiv [in Ukrainian].
10. Kolodnyi, A. M., Yarotskyi, P. L., Lobovyk, B. O. et al. (1999). Istoriiia religii v Ukraini [History of religion in Ukraine]. A.M. Kolodnyi, P.L. Yarotskyi (Eds.). Kyiv: T-vo “Znannia” [in Ukrainian].
11. Kostomarov, N. Y. (1994). Ystoryia raskola u raskolnykov II Raskol: ystorycheskye monohrafyy y yssledovaniia [The history of schism among schismatics II Schism: historical monographs and studies]. (pp. 210–310). Smolensk [in Russian].
12. Lyman, I. I. (2001). Parafialne dukhovenstvo i yeparkhialne kerivnytstvo pivdnia Ukrainy v stavleni do staroobriadtsiv (ostannia chvert XVIII - persha chvert XIX st.) [The parish clergy and the diocesan leadership of the south of Ukraine in relation to the Old Believers (the last quarter of XVIII - the first quarter of XIX century)]. Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv – Proceedings. Collection of works of young scientists and graduate students. (Vol. 6). Kyiv [in Ukrainian].
13. Pavlovykh, V. (1862). Materiali dlya heohrafii i statistiki Rossii, sobrannye ofitserami Heneralnogo Shtaba. Ekaterinoslavskaya huberniya [Materials for geography and statistics of Russia, collected by officers of the General Staff. Yekaterinoslav province]. Sankt-Peterburg [in Russian].
14. Obzor Ekaterinoslavskoi hubernii za 1881 [Overview of the Ekaterinoslav province for 1881]. (1881). Ekaterinoslav, 1881. [in Russian].
15. Obzor Ekaterinoslavskoi hubernii za 1882 [Overview of the Ekaterinoslav province for 1882]. (1882). Ekaterinoslav, 1882. [in Russian].
16. Obzor Ekaterinoslavskoi hubernii za 1884 [Overview of the Ekaterinoslav province for 1884]. (1884). Ekaterinoslav, 1884. [in Russian].
17. Obzor Ekaterinoslavskoi hubernii za 1883 [Overview of the Ekaterinoslav province for 1883]. (1883). Ekaterinoslav, 1883. [in Russian].
18. Obzor Ekaterinoslavskoi hubernii za 1887 [Overview of the Ekaterinoslav province for 1887]. (1887). Ekaterinoslav, 1887. [in Russian].
19. Obzor Ekaterinoslavskoi hubernii za 1895 [Overview of the Ekaterinoslav province for 1895]. (1895). Ekaterinoslav, 1895. [in Russian].
20. Pokrovskiy, Y. M. (1913). Russkie eparkhii v XVI - XIX vv. Ikh otkrytie, sostav predely. Opyt tserkovno-istoricheskoho, statisticheskoho i heohraficheskoho issledovaniia [Russian dioceses in the XVI - XIX centuries. Their discovery, composition limits. The experience of church historical, statistical and geographical research]. (Vol. 2, XVIII century). Kazan: Tsentr. tip. [in Russian].
21. Ovsyannikov, E. (1900). Kratkii istorycheskyi ocherk edynoveriia (Po povodu istekaiushchago stoletiya so dnya eho uchrezhdeniia) [A Brief Historical Profile of Confidence (Concerning the Expiring Centenary of its Establishment)]. Ekaterinoslavskiya eparkhialnye vedomosti. Otdel neofytsyalnyi – Yekaterinoslav diocesan sheets. The department is unofficial, 28 [in Russian].
22. Savelyev, E. (1913). Plemennoi i obshchestvennyi sostav kazachestva. Istorycheskye nabroski. Novocherkassk. Donskye oblastnye vedomosti – Don regional sheets, 125 [in Russian].
23. Taranets, S. V. (2012). Staroobryadchestvo v Rossiiskoi imperii (konets XVII - nachalo XX veka) [Old

Believers in the Russian Empire (late XVII - early XX century)]. (Vol. 1). Kyiv [in Russian].
24. Fedorova, A. I. (2003). Instytut misionerstva ta staroobriadtsi Podunavia [Institute of Missionary and Old Believers of the Danube Region]. Intelihentsiia i vlada. Hromadsko-politychnyi naukovyi zbirnyk. Seriia: istoriia – Intellectuals and state power. Collected Works. History series, 1, 67–73. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].

Мірошніченко Оксана Володимирівна

Аспірантка

Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна
49010, Дніпро, вул. Лазаряна, 2

Email: mega.oksana90@gmail.com

Miroshnychenko Oksana

Ph.D. Student

Dnipro National University of Railway Transport
named after academician V. Lazaryan
2, . Lazaryana str., Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9420-9347

Цитування: Мірошніченко О. В. Офіційна церква і старообрядці на Катеринославщині у XVIII – на початку XX століть. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2019. Т. 22, № 12. С.39-49.

Citation: Miroshnychenko, O.V. (2019). Ofitsiina tserkva i staroobriadtsi na Katerynoslavshchyni u XVIII – na pochatku XX stolit [Official Church and Old Believers in Ekaterinoslav in the XVIII – early XX centuries]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 22 (12), 39-49.*

Стаття надійшла / Article arrived: 15.11.2019

Схвалено до друку / Accepted: 17.12.2019